

מהם החיים הטובים? ה"ביקוש" לטובת הכלל

ג'ונתן ראו

מה קורה כאשר צמיחה כלכלית אינה מייצרת עושר רב יותר אלא את היפוכו: דלדול ועוני?

מה קורה כאשר הצמיחה מעכלת את הבסיס לחיים הטובים – את נחלת הכלל?

מאז שהותנע מנוע הקיטור הראשון והחלה המהפכה התעשייתית, אנשים החלו לדאוג לאן מועדות פני המכונה האדירה שנוצרה – הלא היא כלכלת השוק. לאורה של מלחמת העולם השניה עלתה השאלה שנית בצורה חדשה: מהי מטרת השגשוג? לראשונה בהיסטוריה היה לאנושות מספיק לכולם ואף יותר. אז מה הלאה? רק עוד טלוויזיות ומכוניות ושאר מוצרי הצריכה שייצרו בעקבותיהם? או שמא משהו אחר? הניסוח הרהוט ביותר של שאלה זו הוא כנראה ניסוחו של ג'והן קנת' גלבריית' (John Kenneth Galbraith) בספרו חברת השפע, רב-מכר עליו עמיתיו הכלכלנים של גלבריית' לעולם לא סלחו. אבחנתו של גלבריית' היתה כי האורתודוקסיה הכלכלית עוצבה בעידן של מחסור. כל המחוונים כונו להגדלת תפוקה, מתוך הנחה שכך יקודם הטוב המרבי בחברה. אך לאחר שתי מאות של הגדלת תפוקה מוטרפת הבעיה אינה יותר בעיית מחסור. נהפוך הוא הבעיה הפכה לבעיית שפע וחמדנות. האתגר הכלכלי איננו עוד לייצר מספיק דברים עבור האנשים, אלא לשכנע אותם לקנות את כל מה שיוצר. שינוי זה הפך את מנגנון התפיסה הישן ללא רלבנטי. אם נדרשת תעשיית פרסום אדירה על מנת לייצר את מה שהכלכלנים מכנים "ביקוש" (demand), תהא גלבריית', האם באמת יש למונח עדיין את הדחיפות והחיוניות הנחבאות בשמו? האם זהו בכלל ביקוש במובנו האמיתי של המונח? כיוון שהצריכה הפרטית הפכה כה בלתי חיונית, האם לא ניתן להסב חלק מההוצאות הללו למגזר הציבורי, שם הצרכים חיוניים כל כך הרבה יותר – עבור בתי ספר, תשתיות, תחבורה ציבורית, עזרה לנזקקים וכל היתר? זו היא בקצרה הביקורת הכלכלית של הליברליזם הפוסט-מלחמתי והיא נותרה רלבנטית במידת מה עד היום. אמריקה גם כיום היא ארץ של עושר פרטי ועוני ציבורי. ישנם עדיין צרכים כלכליים גדולים. כאשר בתי ספר וספריות ציבוריות נאלצים לחזר על הפתחים במדינה העשירה בתבל, רק אידאולוג מובהק יכחיש כי משהו אינו כשורה. אך התשובה הופכת חמקנית. הגישה הליברלית המסורתית נסובה גם היא סביב הצמיחה

מתוך מטרה לייצר הכנסות כדי לממן צרכים ציבוריים. הביקורת מימין הסתפקה בצריכה שלטענתם תיצור גאות אשר תעלה את המשק כולו כלפי מעלה כולל העניים, ולכן הממשלה מיותרת בתהליך. אך בשני המקרים השאלה היא: מה קורה כאשר הגאות עצמה הופכת למזיקה וככל שהיא עולה עולות וצפות עמה מגוון בעיות חדשות? מה קורה כאשר תשובות האתמול הופכות לבעיות של היום?

בימיו של גלברייט' המשמעות של יצירת צרכים התייחסה בעיקר לרצונות שקודמו ונדחפו על ידי המפרסמים באמצעות מסרים חוזרים ונשנים של תאוות וחוסר סיפוק. כיום תהליך זה צימח גרורות ונהפך לתעשיית תרופות שלמה הנחושה להגדיר כל מצב וכל שלב חיוני כסוג של פתולוגיה הדורשת 'התערבות'.

אך הכלכלה כבר אינה משחקת רק בפסיכולוגיה של הצורך. יותר ויותר היא מייצרת בעיות אמיתיות שהוצאה נוספת אמורה לפתור. חלק ניכר מחשבון הבריאות הלאומי התופח נובע מצמיחה: מסוגי סרטן הנגרמים עקב רעלנים בסביבה ועד להשמנת יתר ומחלות לב הנגרמים מעודפי מזון שמן. רק לפני עשורים בודדים ילדים רעבים היו מקור דאגה רציני. כיום הדאגה היא לילדים שמנים מדי שאינם מסוגלים לרכז את תשומת הלב של עצמם.

הוסיפו לכך תחבורה, רעש, אוויר מזוהם, התפוררות קשרים שכונתיים, בדידות, מתח וכן הלאה והרי לכם תופעות לוואי לא רצויות של התרופה (כמו אלו המופיעות באזהרה על חפיסות תרופות רגילות) רק בקנה מידה מערכתי - כלכלה המייצרת את הבעיות אותן היא אמורה לפתור. המנגנון שנועד לייצר עושר, ושעשה זאת לזמן מה, כיום מייצר את היפוכו, כפי שחזה ג'ון רסקין כבר במאה ה-19 ואף טבע לכך מונח "illth" (ההפך מ-wealth). יש האומרים כי הטרגדיה של השוק היא שחובה עליו לייצר בעיות וצרכים חדשים כי בלעדיהם פעילותו תשבוק חיים לאיטה. כמובן שלא כל צמיחה עושה זאת. אך כפות המאזניים נעות והתוצאה היא תקופה של תפוקות פוחתות ברמה מערכתית, לא עבור מוצר מסוים או אף מגזר מסוים, אלא עבור הכלכלה בכללותה.

זוהי דילמה מהסוג שמאפיין עמים ותקופות. איש אינו יכול להצביע על פתרון ודאי או אף לומר בוודאות שיש בידי עמינו את היכולת למצוא פתרון. אך מה שברור הוא שחלק גדול מהתשובה מונח למרגלותינו. זו הכלכלה הנעלמה המכונה נחלת הכלל, שהיא חלקת חיינו שאינה השוק או המדינה, אלא המורשת המשותפת של כולנו. לרבים המונח נחלת הכלל מזכיר את המרעה הכפרי באנגליה של ימי הביניים. אך המונח כולל למעשה את כל המערכות תומכות החיים ובסיס המשאבים הטבעי והחברתי שאנו מוצאים עצמנו כנאמנים שלהם למען הבאים אחרינו.

השמיים והאוקיינוסים, מגוון המינים האדיר, מים זורמים ומרחב פתוח ודומיהם

כולם חלק מנחלת הכלל. כך גם שפה וידע, מדרכות וכיכרות, סיפורים ומשחקי ילדות ותהליכי הדמוקרטיה.

נחלת הכלל היא מעין משקל נגדי לשוק. היא מעניקה יציבות ויכולת תמיכה עצמית במקום תאבון ותאוות חסרי גבולות. החיבור שלה הוא לצד ה"אנחנו" של הטבע האנושי בניגוד לצד ה"אני" התמידי של השוק. התפיסה כוללת את כל מה שאנו חולקים עם היתר בניגוד לדברים עליהם אנו דורשים בעלות.

כבר משך מאות רבות כלכלנים מתייחסים לנחלת הכלל כשריד ימי ביניימי מיושן או כחומר גלם לשוק (או למדינה במקרה של ברית המועצות). במיתוס הבריאה שלהם נחלת הכלל היא חומר ראשוני מבולגן, מעין מרק קדמון כלכלי הממתין לשוק בכדי לזכות בממשות וחיים משל עצמו. עצים אינם בעלי ערך עד שאינם נכרתים והופכים לעץ מעובד; לשקט אין ערך עד שהוא הופך חדר הדהוד עבור רעש, לילדות אין ערך עד שהיא נהיית מטווח אימונים לאנשי שיווק וכן הלאה וכן הלאה הדוגמאות רבות מספור.

המחסור בנחלת הכלל

נחלת הכלל היא האשה הכנועה בתסריט המגדרי העתיק, זמינה תמיד, נכונה לשרת ולא דורשת כל תמורה. מה שנחשב הוא כסף: רווחה וקידמה, החיים הטובים עצמם הולכים בנתיבו של הדולר. זו התחושה הקונבנציונאלית ודומה היה לזמן מה שהיא עובדת. בתחילת העידן התעשייתי היה מחסור במוצרים ואילו נחלת הכלל היתה בשפע ודומה היה כי היא תוכל לשמש כמחסן אספקה וכמטמנה לנצח.

אך דברים משתנים, גם אם אמונות כלכליות אינן משתנות עימם. כעבור כמה מאות כאלו – טבעו של המחסור השתנה. כיום דווקא נחלת הכלל היא שבמחסור ואף דרושה יותר מבעבר. מה חסר יותר במקום מגוריהם? רעש אלקטרוני או שקט? מכוניות או אוויר נקי? מרכזי קניות או רחובות שוקקים בהם תפגשו שכנים או מכרים? מה ישפר יותר את חייכם? טלוויזיה בחדות גבוהה או שכנים שיוכלו לדאוג לילדכם או להשגיח על הבית כשאתם צריכים לצאת?

נחלת הכלל איננה שריד מעידן שחלף. היא כלכלה מקבילה האחראית לעבודה יצרנית באמת. היא מייצרת את השפה בה אנו דוברים, האוויר אותו אנו נושמים, החינויות של אזורים ציבוריים, השקט שמעניק לנו את מנוחתנו. אלו דברים שהשוק נוטה להשחית. למעשה, צמיחה רבה בשוק כיום אינה צמיחה כלל אלא קניבליזציה של הכלכלה המקבילה הזו. אם אנו רוצים רווחה גם בעתיד מגמה זו תצטרך להשתנות. מדיניות כלכלית תאלץ להפוך גם למדיניות ביחס לנחלת הכלל. הממשלה תצטרך לעשות לא פחות לקידום נחלת הכלל משהיא עושה כיום לקידום השוק.

במידה מסוימת זה קורה כבר כיום בשם אחר. הדבר המכונה "הגנה על הסביבה" הוא ניסיון לשמר את הייצרנות של נחלת הכלל הטבעית, אוויר ומים נקיים, תכונות התרמוסטט של אטמוספרת כדור הארץ, מרחבים לשקט ושלווה וכדומה. נחלת הכלל היא צד ההיצע הבא ויהיה עליה להפוך לאבן יסוד במדיניות גלובלית.

עבור מיליונים רבים בעולם הסוגייה עומדת בבסיס יכולת הקיום שלהם. בכפר של אשתי בפיליפינים, למשל, אנשים נהגו לדוג דגים בנחל שזרם בשדות האורז. על הגדות גדלו צמחים שהיו מצויינים לשימושים כגון חפיפת שיער. אך מאז המהפכה הירוקה¹ עם חקלאות התלויה בחומרי דישון והדברה כימיים, הדגים והצמחים נעלמו. אנשים נאלצים כעת לקנותם. זוהי דחיפה קדימה לכלכלה אך פגיעה כספית בהם. עקב העלייה המהירה במחירי הדשנים והדשודש במחירי האורז, המהפכה הירוקה היתה עסקה מפוקפקת עבור איכרים רבים גם מבחינת ההכנסות.

זהו קוצר הרואי של מדיניות כלל הרואה את השוק בלבד. כלכלה אמיתית תכלול את כל ספקטרום ההיצע. היא תעודד למשל דגה בנחל לצד אורז בשדות, תוך שימוש באמצעי דישון והדברה טבעיים יותר ומזיקים פחות. גישה כזו היתה עוזרת לחקלאי העולם השלישי הן בצד העלויות והן בצד ההכנסה.

נחלת הכלל המאפשרת קיום בסיסי אינה, אגב, עניין לעולם השלישי בלבד. היא רלבנטית בכל מקום בו יש אנשים עם מחסור בנגישות לכסף: גינות קהילתיות בהארלם, דיגים בנהר הפוטומק בוואשינגטון, צי המסחריות הזעירות הסורקות את מתחם העסקים של סן פרנסיסקו מדי לילה לאיסוף נייר למיחזור. האוויר הוא חלק מכלכלת הקיום בו כולנו תלויים. במרבית הערים האוויר מזוהם ביותר היכן שהאנשים עניים ביותר. נחלת הכלל המאפשרת קיום בסיסי היא עניין גלובאלי – לא של העולם השלישי. אך כלכלת נחלת הכלל היא הרבה יותר מכלכלת קיום. היא הנסיוב הפועל כנגד רבות מהפתולוגיות שבמודל התעשייתי המיושן. רעש הוא דוגמה טובה. משך שנים הרעש זוהה עם צעד לקראת קדמה, תוצר לוואי של המכשור המתקדם הממלא את החלל הריק סביבנו. כיום מרבית האמריקנים רואים ברעש את הבעיה מספר אחת בערים – לא כלכך או פשיעה, אלא רעש (שהוא למעשה גם זה וגם זה).

השקט אינו רק עניין של נוחות. בני אדם זקוקים לו לפעולות כמו שינה או ריכוז, ההופכות לקשות להשגה. מחקר שנעשה הראה כי ילדים הגרים בבנייני מגורים בדירות עורפיות מגיעים להישגים טובים בלימודים מאלה הגרים באותם מבנים בחזית הפונה לרחוב רועש. תשובת השוק היא תרופות לשינה ולריכוז. כלכלת נחלת הכלל, לעומת זאת, נותנת מענה לבעיות במקום רק לשכך את הסימפטומים של הקורבן. אם תעשיית

1 המהפכה הירוקה הוא השם שניתן למהפכה החקלאית שהתרחשה בשנות השישים בעולם המתפתח. מהפכה זו התיימרה לפתור את בעיית הרעב באמצעים טכנולוגיים על-ידי הסבת החקלאות המסורתית למודל מערבי המתבסס על זנים בעלי תנובה מוגברת שדורשים שימוש רב בדשן והדברה לצמיחתם המהירה.

התרופות היא 'יצרנית' (productive) כשהיא מפיקה גולות שינה וריטלין, האם השקט לא יעיל פי כמה בהשיגו את אותן תוצאות ללא כל הוצאה? מבקרים אומרים כי תקנות מניעת רעש מהוות חסמים רגולטוריים לכלכלה. במציאות הן צעדים כלכליים העונים על צורך אמיתי. מרגע שמוסכם כי שקט הוא חלק מנחלת הכלל אפשר להגדירו כסוג של רכוש ולכן הפוגעים בו הם משיגי גבול. בהקשר זה ואחרים, חשיבת נחלת הכלל הופכת את טיעון הגזילה מן הפרט על ראשו. המבקרים טוענים כי תקנות מהוות פגיעה ברכוש הפרטי ועל כן דורשות פיצוי. במציאות, אלו הלוקחים לעצמם את הזכות לעשות ברכוש שבבעלותם ככל העולה על רוחם עסקים, הם עצמם, בגזל של הרכוש המשותף לכולנו כגון השקט, אוויר נקי, מים נקיים וכדומה.

תרבות הילדות

תרבות הילדות היא נחלת כלל נוספת שנבזזה בשם הצמיחה. עד לא מזמן ילדים שיחקו במשחקים שהם עצמם המציאו. הם גודלו על מצאי סיפורים ומיתוסים שדיברו אליהם ברמה רגשית עמוקה. סיפור הסיפורים בחוג המשפחה יסד קשר נרטיבי בין דורות וסיפק לילדים חלון הצצה לעולם המבוגרים. אך כיום אקוסיסטמה תרבותית עשירה זו גוססת. ילדים שקועים בנרטיבים שנוצרו במטרה לגרום להם לרצות דברים. הם משחקים במשחקים שפיתחו תאגידים והצעצועים שלהם הם מכשירי היי-טק יקרים שתוכנם נמצא במכשיר ולא בראשו של הילד המשחק.

אין זו יד המקרה כי ילדים סובלים מעודף משקל והופכים נרגנים, קצרי רוח ומתקשים להתרכז. לשוק יש עוד שפע דברים להציע: מתרופות וייעוץ ועד לדיאטות הרזיה אישיות. חברה ניו יורקית בשם Zone Chefs מגישה ארוחות מוכנות לילדים הסובלים מהשמנה תמורת 866 דולר לחודש. כלכלנים רואים בכל זה ללא שמץ אירוניה - צמיחה. מדיניות של נחלת הכלל לעומת זאת תחזיר את נחלת הכלל הבריאה של הילדות. היא תציב מחדש גבולות לזכות השיווק לילדים, כגון איסור פרסום בבתי ספר. תוכניות טלוויזיה בעלות מסר שיווקי (פרסום סמוי באמצעות החדרת מותגים לגוף העלילה) יחייבו סימונים כך שהורים יוכלו להימנע מהן. יוקצב זמן בטלוויזיה בו הורים יוכלו לעצב מסרים העונים למתקפה השיווקית. גידול ילדים בריאים אינו חשוב פחות ואינו פעילות כלכלית חשובה פחות מייצור טלוויזיות או בירה. להגן על ילדים מפני מתקפה מסחרית זה אינו מכשול לכלכלה, אלא פעילות ליבה של כלכלה אמיתית.

הגאוגרפיה של מקום-שהו

אם יש דבר אחד המסכם מהי מדיניות מוטת נחלת כלל, הרי זו קהילה. נחלת הכלל היא צורת רכוש המדגישה את צד ה"אנחנו" של טבע האדם, השאיפה לחבור לאחרים

ולא להתבלט לעומתם. צד זה הופך מדוכא באמריקה של ימינו, כך שאפילו השיתוף של תוכנת מחשב או של מידע מוגן פטנט עם עמיתי מחקר למעבדה אוניברסיטאית הפכו לפעילות פלילית.

נחלת הכלל מהווה משקל נגד לחוסר האיזון הזה, והדוגמה המובהקת לכך היא המרחב המשותף של חיי היומיום. החיים היו פעם עשירים בהזדמנויות לאינטראקציה אנושית ספונטנית. אנשים עשו קניות ברחוב, עצרו ליד המרפסת של שכנים, השתתפו בפעילות פוליטית במתנ"סים וכו'. אברהם לינקולן וסטיבן דאגלס ניהלו את העימותים המפורסמים שלהם בכיכרות ובשווקים ברחבי אילינוי ואנשי עיר וכפר נקבצו יחד בחום ובאבק לשעות ארוכות להקשיב ולהשתתף. הפוליטיקה התרחשה במרחב משותף והתרבות הדמוקרטית שהתפתחה היתה קשורה קשר ישיר לכך.

כיום, לעומת זאת, חיים רוב האמריקנים בפרברים הנתפשים ככר נרחב לצריכה. הם נעים מהבידוד הרמטי של המכונית הפרטית לקניה באנונימיות של הקניון, בו אין דריסת רגל לפעילות קהילתית ובודאי שלא פוליטית. פעילות פוליטית מתרחשת באופן מובנה ומסוגר בפני קהלים נבחרים. רוב האמריקנים יושבים בדד בבית וצופים. ואחר כך אנשים תמהים מדוע הם חשים בודדים ומדוכאים ומדוע נעלמה לה תחושת הקהילתיות?

גישה של נחלת הכלל, מצד שני, מנסה להחזיר את ההזדמנות למפגשים ספונטניים בחיי היומיום. היא מעודדת פיתוח במודל הכפר המסורתי, לדוגמה עם בתים קרובים זה לזה, מרפסות פתוחות בחזית הבתים ועירוב מקומות קניה במרחק הליכה באזור המגורים. היא מעודדת עירוב שימושים (מסחר / דיור) ומגורים מעורבים על פני קניונים ופרבור והיא מייצרת מרחבים משותפים כגינות קהילתיות, גני משחקים ספסלים וכו'. סידורים כאלה נקראים כיום "עירוניות חדשה" אך למעשה הם בעיקר אותה "כפריות ישנה" והם חממות לידידות ומעורבות אזרחית. מחקרים רבים מראים כי האנשים המאושרים ביותר הם אלה שמעורבים באופן פעיל בעזרה לזולת. סידור מרחבי המעודד מעורבות יכול ליצר את האושר שכולם עסוקים בחיפוש אחריו.

לכלת נחלת הכלל יכולה להתאים לרמות רבות נוספות, מתוכנות קוד פתוח וידע הנמצא בקנין ציבורי ועד ליצירה אומנותית והכנסה ציבורית. אם נקצץ במיסוי על עבודה ויזמות ובמקום זאת נטיל מס על פעילויות המדלדלות את נחלת הכלל נקבל הן שוק בריא יותר והן נחלת כלל בריאה יותר. אם נשחרר את מעבדות המחקר באוניברסיטאות מהחשאיות והפרנויה שהגיעו עם המימון המסחרי והמרוץ לרישום פטנטים, המדע יזכה לשאיפה הגונה של אויר צח.

הצלחתה של מערכת ההפעלה לינוקס - שפותחה ברשת בידי מתכנתים מתנדבים ברחבי העולם, שתרמו מזמנם לא למען תשלום, מראה כיצד נחלת כלל בריאה מעשירה את השוק כשהיא יוצרת הזדמנויות ליצירתיות וידידות שאינן קיימות בשוק.

זוהי טיוטה לכלכלה המתעוררת: סקטור משגשג של נחלת הכלל שגם משלים את השוק וגם מספק מפלט ממנו. השוק ימשיך להתקיים. הוא עונה על צורך אמיתי ליוזמה ויזמות. אך השוק יתקיים בשיווי משקל עם כלכלה מקבילה זו העושה דברים מסוימים טוב יותר ומספקת בריאות, יצירתיות, קהילה וחופש מסוג שהשוק החל לסתום עליו את הגולל. הממשלה תשמור על תיחום השוק בגבולות ראויים ותעניק מבנה חוקי לתמיכה בנחלת הכלל בדיוק כפי שהיא מעניקה לשוק.

המידה הקדושה של עולם הפקידות למדידת צמיחה - התמ"ג - תגדל לכלול בתוכה גם יצירה של נחלת הכלל. אזרחים יקבלו דוח"ות מצב גם על הנכסים המשותפים בדיוק כפי שבעלי מניות מקבלים דוח"ות שנתיים על מצב הנכסים המסחריים שלהם. הדבר יהיה כרוך בשינויים רבים ואולי יותר מכל אצל ידידינו במקצועות הכלכלה. הם התאמצו רבות בעשורים האחרונים להאיץ בנו לקבל הרס בשם הגרסה שלהם ליצירה. האם לא הגיעה העת להחזיר את הטובה ולהאיץ בהם לקבל כמה שינויים נדרשים?